

You have downloaded a document from
RE-BUŚ
repository of the University of Silesia in Katowice

Title: Systemowa recepcja Kanta w myśli współczesnego rosyjskiego filozofa Leonarda A. Kalinnikowa

Author: Pylyp Bilyi

Citation style: Bilyi Pylyp. (2020). Systemowa recepcja Kanta w myśli współczesnego rosyjskiego filozofa Leonarda A. Kalinnikowa. „Folia Philosophica” (T. 43, 2020, s. 1-17), DOI:10.31261/fp.7933

Uznanie autorstwa - Na tych samych warunkach - Licencja ta pozwala na kopiowanie, zmienianie, rozprowadzanie, przedstawianie i wykonywanie utworu tak długo, jak tylko na utwory zależne będzie udzielana taka sama licencja.

Pylyp Bilyi

Uniwersytet Śląski

 <https://orcid.org/0000-0002-8506-4470>

Systemowa recepcja Kanta w myśli współczesnego rosyjskiego filozofa Leonarda A. Kalinnikowa

**Kant's systemic reception
in the thought of the contemporary Russian philosopher
Leonard A. Kalinnikov**

Abstract: The purpose of this article is to present the views of the Russian philosopher Leonard Alexandrovich Kalinnikov on Kant's philosophy. This article demonstrates one of the important aspects thinks Kaliningrad resident, namely the rules interpretation system of Kant. The article consists of three parts, the first presents a brief biography of the Russian thinker, the second presents ten rules, without which the thoughts of Kalinnikov can not do any decent system researcher Kant, the third contains conclusions.

This reception is based on an earlier esoteric-teleological assumption about the whole system. Kant's System, according to Kalinnikov, must be reconstructed and presented on the basis of three Critiques, which organically contain internal rules for their interpretation. As a final of the nine principles of interpretation, Kalinnikov proposes one universal principle of the unity of the world. This principle consists in the monistic reading of the question about human, which is intended to encapsulate the system in its entirety as a world of phenomena, things-in-themselves, and their human mediator.

Key words: history of philosophy, Kant studies, interpretations of Kant's, neo-kantianism, Kalinnikov, Kant

„Człowiek książki”¹

„A wejść w dialog z Kantem — to wielki zaszczyt i wielki trud, nie jest dostępny dla każdego. Bez wątpienia, już dawno i z powodzeniem jest dostępny L.A. Kalinnikowi”².

Celem niniejszego artykułu jest przedstawienie poglądów rosyjskiego filozofa Leonarda Aleksandrowicza Kalinnikowa na temat filozofii Immanuela Kanta. Zostanie pokazany jeden z najistotniejszych aspektów myśli kaliningradczyka, a mianowicie — postulowane przez niego — zasady interpretacji (*принципы интерпретации*) systemu filozofa z Królewca. Artykuł składa się z trzech części: w pierwszej przybliżona zostanie krótka biografia rosyjskiego myśliciela, w drugiej omówionych będzie dziesięć zasad, bez których, według Kalinnikowa, nie może obejść się żaden systemowy badacz Kanta, część trzecia zawiera wnioski z przeprowadzonych analiz.

1

Leonard Aleksandrowicz Kalinnikow urodził się 19 kwietnia 1936 roku w Rosji, w obwodzie iwanowskim we wsi Piscowo. Po ukończeniu historyczno-filologicznego wydziału na Iwanowskim Państwowym Instytucie Pedagogicznym (IPIP) (obecnie Iwanowski Państwowy Uniwersytet), gdzie nie ograniczał się tylko do podstawowego programu nauczania, ale uczęszczał też na zajęcia z filozofii, logiki, matematyki, termodynamiki i mechaniki kwantowej, wykładał w szkole historię, literaturę oraz język rosyjski. Od 1960 do 1962 roku służył w rosyjskim wojsku kolejowym. Po zakończeniu służby wrócił na uniwersytet i wstąpił na aspiranturę³ z etyki do IPIP, gdzie zajmował się problemem relacji dobra i piękna. Pod koniec studiów obronił dysertację *O relacji moralnego i estetycznego ideału*, której metodologiczny fundament stanowiła filozofia Kanta. W 1969 roku, gdy otrzymał

¹ В.А. КОНЕВ: *Человек книги*. „Кантовский сборник” nr 2, 2016, s. 8. Wszystkie tłumaczenia tekstów z języka rosyjskiego pochodzą od Autora artykułu.

² В.Н. БЕЛОВ: *За чистоту кантовского наследия*. „Кантовский сборник” nr 2, 2011, s. 9.

³ W Rosji i wielu państwach byłego ZSRR odpowiednik studiów trzeciego stopnia.

stopień kandydata nauk⁴ (1 października 1966 roku), został pracownikiem Katedry Filozofii Państwowego Uniwersytetu w Kaliningradzie (PUK)⁵.

Kantoznawcą⁶ Kalinnikow stał się przez przypadek. Rok 1972 został ogłoszony przez UNESCO rokiem Kanta. Prezydium Akademii Nauk ZSRR przeprowadziło naradę specjalną, podejmując decyzję o obchodach z tej okazji jubileuszu. W 1974 roku, mimo wielu problemów, zorganizowano w Kaliningradzie pierwszą konferencję zatytułowaną „I Кантовские чтения” oraz założono przy uniwersytecie Muzeum I. Kanta. Na stanowisko kierownika naukowego muzeum został wybrany Leonard Aleksandrowicz Kalinnikow, który pełnił tę funkcję do czasu reorganizacji muzeum w 1998 roku⁷.

W latach 1976—1978 Kalinnikow był starszym pracownikiem naukowym w PUK. W 1978 roku opublikował monografię *Problemy filozofii historii w systemie Kanta*⁸, na podstawie której trzy lata później uzyskał tytuł profesora na Uniwersytecie Petersburskim (wówczas Leningradzkim). W 1990 roku został prezesem pierwszego Kantowskiego Stowarzyszenia w Rosji⁹.

W latach 1978—1990 Kalinnikow zajmował się interpretacją kantowskiej filozofii teoretycznej, praktycznej i estetyki. W latach dziewięćdziesiątych opublikował artykuły dotyczące rosyjskiej recepcji filozofii Immanuela Kanta przez Włodzimierza Sołowjowa, Pamfiła Daniłowicza Jurkiewicza i Pawła Aleksandrowicza Fłorińskiego i innych.

Na początku XXI wieku filozof zaczął badać wątki kantowskie w literaturze rosyjskiej. Opracował wiele artykułów, ukazujących wpływ kantyizmu na rosyjską literaturę i ogólnoswiatową poezję i prozę, m.in. w twórczości Aleksandra Siergijewicza Puszkina, Wiaczesława Iwanowa (1866—1949), Dmitrija Siergiejewicza Mereżkowskiego (1865—1941), E.T.A. Hoffmanna (1776—1822), Afanasija Afansjewicza Feta (1820—1892), Andierja Biełego, Aleksandra Aleksandrowicza Błoka (1880—1921) i innych¹⁰. Najpóźniejsze

---

⁴ W rosyjskich i radzieckich środowiskach naukowych odpowiednik stopnia naukowego doktora.

⁵ Zob. С.В. ЛУГОВОЙ, А.И. ТРОЦАК: *Леонард Александрович Калининков: primum vivere, deinde philosophari*. „Кантовский сборник”, 2006, s. 6—9.

⁶ Z ros. *кантовед* tłumaczy jako „kantoznawca”, choć w języku rosyjskim niekiedy tym słowem nazywano kantystów albo ludzi zajmujących się filozofią Kanta; używam słowa „kantoznawca”, żeby odróżnić rosyjskich badaczy od kantystów, czyli epigonów pokantowskich, a także neokantystów.

⁷ Zob. С.В. ЛУГОВОЙ, А.И. ТРОЦАК: *Леонард Александрович...*, s. 10—11.

⁸ Л.А. КАЛИННИКОВ: *Проблемы Философии истории в системе Канта*. Kaliningrad 1978.

⁹ Zob. С.В. ЛУГОВОЙ, А.И. ТРОЦАК: *Леонард Александрович...*, s. 13.

¹⁰ Л.А. КАЛИННИКОВ: *Иммануил Кант в русской поэзии (философско-эстетические этюды)*. Moskwa 2008.

artykuły Kalinnikowa stanowią jego oryginalną recepcję systemu Kantowskiego, antynomii, filozofii praktycznej, teleologii i neokantyzmu.

Kalinnikow jest autorem ponad stu naukowo-teoretycznych prac, wśród których znajdują się: *Problemy historii filozofii w systemie Kanta*¹¹, *Kant w rosyjskiej kulturze filozoficznej*¹², *I. Kant w poezji rosyjskiej (szkice filozoficzno-estetyczne)*¹³, *O konieczności przewartościowania neokantyzmu w świetle współczesnej interpretacji systemu I. Kanta*¹⁴, *Systemowość KCR i system Kanta*¹⁵.

Niemal wszystkie swoje dzieła, poświęcone interpretacji systemu Kanta, Kalinnikow opublikował w rosyjskim czasopiśmie naukowym „Kantowskij sbornik”, będącym pierwszym periodykiem w Rosji poświęconym w całości filozofii Kanta. Założono go w 1975 roku po konferencji „I Кантовские чтения” (I Lektury Kanta). Geneza czasopisma łączy się z powstaniem Uniwersytetu Kaliningradzkiego. Jak pisze jeden z uczniów Kalinnikowa, Sergiej W. Ługowoj: „założenie Państwowego Uniwersytetu Kaliningradzkiego (BFU im. I. Kanta w Kaliningradzie) pokryło się z inicjacją kaliningradzkich studiów nad Kantem”¹⁶.

W 1975 roku wydano pierwszy numer czasopisma „Вопросы теоретического наследия Иммануила Канта”¹⁷ (Problemy teoretycznego dziedzictwa Immanuela Kanta), z okazji dwieście pięćdziesiątych urodzin królewieckiego myśliciela¹⁸. Umieszczono w nim artykuły ze zorganizowanej wówczas konferencji „I Кантовские чтения”, w której udział wzięło około trzystu wykładowców, naukowców, absolwentów uczelni z Moskwy, Leningradu, Kaliningradu, Swierdłowska, Nowosybirsk, Kijowa, Mińska, Tbilisi, Kiszyniowa, Rostowa nad Donem, Gorkiego, Odessy, Charkowa,

¹¹ Л.А. Калининков: *Проблемы Философии истории...*, Kaliningrad 1978.

¹² Л.А. Калининков: *Кант в русской философской культуре*. Kaliningrad 2005.

¹³ Л.А. Калининков: *Иммануил Кант в русской...*

¹⁴ Л.А. Калининков: *О необходимости переоценки неокантианства в свете современной интерпретации системы И. Канта*. W: *Неокантианство немецкое и русское: между теорией познания и критикой культуры*. Red. И.Н. Грифцова, Н.А. Дмитриева. Moskwa 2010.

¹⁵ Л.А. Калининков: *Системность КЧР и система Канта (I)*. „Кантовский сборник” nr 3, 2015, s. 7—22.

¹⁶ С.В. Луговой: *Очерк истории калининградского кантоведения*. „Кантовский сборник” nr 25, 2005, s. 143.

¹⁷ „Вопросы теоретического наследия Иммануила Канта”, w 1981 roku z inicjatywą ARSENJA W. GULYGI (1921—1996) zmieniono nazwę na „Кантовский сборник”.

¹⁸ Ze słów L.A. KALINNIKOWA: „Pod koniec 1972 roku, UNESCO ogłosiło, że rok 1974 jest rokiem Kanta, w odpowiedzi Prezydium Akademii Nauk ZSRR odbyło naradę i przyjęło uchwałę o obchodach kantowskiego jubileuszu”. Ibidem. С.В. Луговой: *Очерк истории...*, s. 165.

Smoleńska i innych miast Związku Radzieckiego. Założenie czasopisma przyczyniło się do rozwoju studiów nad Kantem w Związku Radzieckim. Z kolei popularyzacja spuścizny Kanta podczas konferencji wywołała nie mały rezonans w RFN, a spotkanie uczonych przyczyniło się do nawiązania kontaktów i współpracy z prezesem Kantowskiego Stowarzyszenia w RFN profesorem Gerhardem Funke (1914—2006), hrabiną Marion Dönhoff (1909—2002) i wieloma innymi¹⁹. Przez czterdzieści cztery lata periodyk rozwinął się i stał kwartalnikiem naukowym. do 2006 roku redaktorem czasopisma był Kalinnikow. Od tego czasu w Kaliningradzie zaczęto kontynuować tradycję badań nad filozofią królewieckiego mędrca.

2

W swoich wczesnych artykułach Kalinnikow uznaje filozofię Kanta za wielowarstwowy system aprioryczno-transcendentalnych władz poznania. Traktuje go też jako całościowy system władz poznawczych²⁰, do którego należą: władza poznania, uczucie rozkoszy i przykrości oraz władza pożądania²¹. Ów system należy zbadać na podstawie wszystkich dzieł Kanta.

Na początek należy postawić kilka pytań: czemu ma służyć przedstawienie zasad interpretacji systemu Kanta? Czy da się ów system ująć tak, by poszczególne jego człony nie straciły ważności? Należy zaznaczyć za Kalinnikowem, że system Kanta jest wielką syntezą wszystkich poprzednich idei w filozofii zachodniej²². W okresie poprzedzającym filozofię krytyczną istniały dwa główne nurty: empiryzm, który został określony przez Kanta jako sceptycyzm, charakteryzujący się popadnięciem w skrajne przekonanie, zgodnie z którym całe nasze doświadczenie opiera się na pewnej fizjologii przedstawionej w filozofii Locke'a i Hume'a, oraz, przeciwstawiany mu, racjonalizm, rozumiany jako dogmatyzm, wyrażający się w dążeniach tak zwanej metafizyki szkolnej, reprezentowany przez całą tradycję karte-

---

¹⁹ Zob. *ibidem*, s. 168.

²⁰ Zob. Л.А. Калинин: „Критическая” рефлексия как гносеологическое средство. „Кантовский сборник” nr 9, 1984, s. 14.

²¹ Zob. I. KANT: *Крутыка władzy sądzienia*. Tłum. A. LANDMAN. Warszawa 1986, s. 56.

²² Zob. Л.А. Калинин: *Интерпретация и принципы*. „Кантовский сборник” nr 14, 1989, s. 82.

zjańską, zaczynając od Leibniza, a kończąc na Wolffie²³. Osobno wymienia Kant odkrycia naukowe w matematyce u Greków i Egipcjan, w przyrodoznawstwie Bacona z Verulam, Galileusza, Torricielliego i Stahla²⁴, Mikołaja Kopernika. Cechą wspólną tych odkryć jest ich rewolucyjność, którą Kant przypisuje również swojej filozofii krytycznej, nazywając ją przewrotem kopernikańskim. Według Kalinnikowa, w odróżnieniu od faktycznego przewrotu kopernikańskiego, który później został potwierdzony²⁵, odkrywczość filozofii krytycznej Kanta jest bardziej skomplikowana. Zarówno pierwsze, jak i późniejsze interpretacje, skupiające się na jednej z Kantowskich władz poznawczych, czyniły z niej ogólną zasadę interpretacji całego systemu, przez co nie tylko tracił on jako całość, lecz pominięte zostawały także najistotniejsze jego części. W taki sposób postąpili idealiści niemieccy oraz neokantyści. Wybierając jeden ze światów trzech *Krytyki...*, uczynili z niego swoją całość, swój system, ponieważ nie widzieli potrzeby zachowania go w całości. W tej kwestii rosyjski filozof wyraża negatywny stosunek do całej spuścizny epigonów Kanta, a zwłaszcza neokantystów. Jego zdaniem należy przewartościować neokantyzm (badeński i marburski), uznać go za dziedzictwo filozoficznohistoryczne i określić mianem neofichteizmu albo monizmu, bowiem sama nazwa „neokantyzm” wskazuje na pozytywne rozwinięcie systemu w filozofii Kanta²⁶. Oczywiście, taki stosunek do neokantyzmu wynika z samych zasad interpretacji.

Kalinnikow zwraca uwagę, że wcześniej stosowano do tekstów Kanta marksistowskie, powierzchowne metody rozumienia. Na przykład w tradycji filozofii radzieckiej dzielono myślicieli według klas na proletariat i burżuazję. Zewnętrzne zasady interpretacji też pozostają ważne, lecz nie są warunkiem wystarczającym dla przybliżenia całego systemu. Ważniejsze okazują się zasady wewnętrzne, uniwersalne, hermeneutyczne²⁷, dotyczące bezpośrednio samego systemu. Mają one posłużyć za pewne niezbędne przesłanki do faktów ukazujących cały system²⁸. Otóż do interpretacji Kantowskiego dziedzictwa należy podchodzić z uwzględnieniem dziesięciu następujących zasad hermeneutycznych:

²³ Zob. O. HÖFFE: *Immanuel Kant*. Tłum. A. KANIOWSKI. Warszawa 1995, s. 49.

²⁴ Zob. I. KANT: *Krytyka czystego rozumu*. Tłum. R. INGARDEN. Kęty 2001, s. 33—34 (B XII, B XII).

²⁵ Zob. Л.А. КАЛИННИКОВ: *Интерпретация...*, s. 84.

²⁶ Więcej na ten temat: Л.А. КАЛИННИКОВ: *О необходимости переоценки...*, s. 57—66.

²⁷ Zob. Л.А. КАЛИННИКОВ: *Интерпретация...*, s. 85.

²⁸ Zob. Л.А. КАЛИННИКОВ: *Философская система Канта и принципы её интерпретации*. „Кантовский сборник” nr 3, 2014, s. 8.

1. **Zasada całości organicznej** albo **zasada totalności**, przy czym trzeba uwzględnić dwa aspekty:

1.1. **Zasada totalności intensywnej**, której sednem jest założenie, że system może być podobny do rozwijającego się *organizmu* lub *mechanizmu*. W przypadku rozwoju organicznego, system rozwija się „podobnie do tego jak rośnie organizm z płodu bądź nasiona”²⁹. W organizmie są już od początku, genetycznie, zawarte wszystkie niezbędne do rozwoju mikroelementy, komórki itd. Idea mechanicznego rozwoju oznacza zaś budowanie systemu według jednego pomysłu z różnych części (komentarzy) po kolei, dopóty dopóki nie zostanie zbudowana całość³⁰. W przypadku organicznego rozwoju można mówić o systemie, który rozwija się konsekwentnie, z jednego założenia/twierdzenia logicznie wynika drugie. Natomiast w interpretacji mechanicznej podstawę działań stanowią osobne fragmenty i komentarze, które dopasowuje się do systemu zgodnie z jednym pomysłem. Uwzględniając te dwa założenia, należy stwierdzić, że system w całości rozwija się organicznie, lecz poszczególne jego elementy kształtują się mechanicznie. Kant w przedmowie do drugiego wydania *Krytyki czystego rozumu* zaznacza, że nie znalazł niczego, co należałoby zmienić. W tym samym fragmencie pojawiają się słowa o naturze czystego spekulatywnego rozumu, „który zawiera w sobie prawdziwą budowę organiczną (*Gliederbau*): wszystko jest w nim organem, mianowicie wszystko istnieje dla jednego członu i każdy poszczególne człon dla wszystkich [pozostałych], dzięki czemu każda, choćby najmniejsza ułomność, wada, błąd czy brak musi nieuchronnie wyjść na jaw”³¹. Fragment ten jest nie tylko zarysem zasady totalności ekstensywnej, lecz także daje się tutaj zauważyć (2) zasada domniemania niesprzeczności, o której będzie mowa dalej. Poza tym w słowach „wszystko istnieje dla jednego członu a każdy poszczególne człon dla wszystkich [pozostałych]”³² zostaje ujawniona Kantowska teleologia, która — zgodnie z interpretacją Kalinnikowa — łączy wszystkie trzy *Krytyki* w jedną spójną całość. Rozwój organiczny jest związany z metodą teleologiczną³³, którą Kalinnikow odkrywa i rozwija w postaci praw na

²⁹ Ibidem.

³⁰ Zob. ibidem.

³¹ I. KANT: *Krytyka czystego...*, s. 46 (B XXXVII B XXXVIII).

³² Ibidem.

³³ Metoda teleologiczna odwołuje się do czterech praw, które Kalinnikow opisuje w sposób następujący: pierwsze, prawo autonomii rzeczy, która ma sama do siebie odnosić się jako przyczyna i jako skutek *causa sui*, taką rzecz należy uznać za cel przyrody, za przykład działania zgodnie z prawem autonomii Kalinnikow podaje pojęcie dobrej woli. Drugie prawo polega na relacji części i całości, zdaniem Kalinnikowa — „całość określa części i prawo współdziałania [trzecie prawo metody teleologicznej — P.B.], to

podstawie *Krytyki władzy sądenia*. Zgodnie z organicznym podejściem do systemu wszystkie późniejsze idee zrodzone z *Krytyki czystego rozumu* zawierały się już w formie załączkowej w tym dziele w tym także teleologia, a nawet zasada całości organicznej, opisana zresztą przez Kalinnikowa zgodnie z intencjami Kanta. W rozdziale *Architektonika czystego rozumu* znajduje się odpowiedni fragment: „Całość jest więc ucłanowana (*articulatio*), a nie bezładnie zrzucona na kupę (*coacervatio*), może wprawdzie wzrastać wewnętrznie (*per itus susceptionem*), ale nie zewnętrznie (*per appositionem*), jak ciało zwierzęce, którego wzrastanie nie dodaje żadnego członka, lecz bez zmiany proporcji czyni dla jego celów każdy jego człon silniejszym i dzielniejszym”³⁴. Fragment ten stanowi sedno rozumowania wedle zasady rozwoju organicznego oraz zasady otwartości systemu. W ten sposób w *Krytyce czystego rozumu* — jak pisze Kalinnikow — „w stanie załączkowym, gdzie nieproporcjonalnie rozrosła się epistemologiczna część systemu, przez co ogólny wygląd krytyki czystego rozumu — jest to dorosły człowiek (epistemologia), ale z dziecięcymi rękami (etyka i prawo) i nogami (teleologia)”³⁵.

1.2. Drugi aspekt zasady całości organicznej nazywa się odpowiednio **zasadą totalności ekstensywnej**, która polega na uwzględnieniu wszystkich dzieł Kanta; „tylko w kontekście całości ma miejsce rozumienie dowolnego szczegółu”³⁶. W tym miejscu wprowadza się ograniczającą poprawkę, ponieważ — według rosyjskiego myśliciela — dzieła Kanta można podzielić na dwie części, ezoteryczne oraz egzoteryczne. Pierwsze rozwijają zasady systemu filozoficznego, drugie prezentują jego skutki pragmatyczne w zależności od sytuacji życiowych, aczkolwiek ważniejsze są te pierwsze. Zasada totalności ekstensywnej ma chronić przed popadnięciem w pochop-

---

znaczy, że całości nie można określić jako prostej sumy części”. Л.А. Калинин: *Телеологический метод Канта и диалектика*. „Вопросы теоретического наследия Иммануила Канта” nr 3, 1978, s. 38. Trzecie prawo należy rozumieć w ramach drugiego, właściwie Kalinnikow uznaje je za tezę „wzajemnego określania elementów w ramach całości, [tezę — P.B.] o ich powszechnej zależności od siebie”. Ibidem, s. 40. Teza ta oznacza nie tylko zmienność w ramach całości, lecz także to, że wzajemne określanie elementów może mieć wpływ na całość, a całość z powrotem na wszystkie poszczególne elementy. Kalinnikow upatruje w tym prawie późniejsze prawo (rozwinęte w dialektycznym materializmie) przemiany ilości w jakość. Zob. Л.А. Калинин, *Категорический императив и телеологический метод*. „Кантовский сборник” nr 13, 1988, s. 33. Czwarte prawo albo zasada sądenia o zewnętrznej celowości w organizmach, polega na tym, że cel może określać środki, tak samo środki mogą określać cel. Zasada ta jest istotna przy interpretacji imperatywu kategorycznego, bez niej nie da się zrozumieć jak można traktować człowieka jako cel, a nie tylko jako środek. Zob. ibidem, s. 34, 37.

³⁴ I. KANT: *Krytyka czystego...*, s. 609—610 (A833 B861).

³⁵ Л.А. Калинин: *Интерпретация...*, s. 85.

³⁶ Ibidem, s. 87.

ne wnioski i ocenę sytemu. Chodzi tutaj o uwzględnienie, co do jednego pojęcia, wszystkich możliwych definicji, wniosków, teleologii itd. W każdej z warstw systemu podobne co do nazwy pojęcia mogą występować w różnych kontekstach i odnosić się do różnych władz poznania.

Z obydwu aspektów wynika, że najpierw należy przeczytać wszystkie teksty, a później powrócić do szczegółów, które dopiero w obrębie systemu mają się stać bardziej precyzyjne, co Kant określa jako „syntetyczny powrót”³⁷.

2. **Zasada domniemania niesprzeczności** (*принцип презумпции непротиворечия*) albo **zasada niewinności autora** polega na dokładnym odczytaniu tekstów z jak najmniejszą ilością sprzeczności. W ten sposób zasada staje się wymogiem skierowanym do odbiorcy. Ważne jest, by starał się on czytać tekst tak długo, aż w pełni go zrozumie. Zdaniem Kalinnikowa: „sprzeczności znajdują się nie w systemie królewieckiego filozofa, lecz w głowie interpretatora”³⁸. Przy takim założeniu szuka się odpowiedzi głównie w tekście, a nie tylko we własnej interpretacji. Inne interpretacje mają pomagać, ale nie utrudniać zrozumienie systemu w całości. Nawet jeśli „w ogóle nie udaje się przeczytać tekstu nie popadając w sprzeczności, to przy interpretacji należy dążyć do pozostawienia niesprzeczności na poziomie głównych założeń teorii, jej rdzenia aksjomatycznego, gdyby nie udało się konsekwentnie wyprowadzić wszystkich wniosków, to [pozostające — P. B.] sprzeczności należałoby przełożyć z aksjomatów na poziom skutków”³⁹. Z ostatniego zdania wynika, że sprzeczności nie są ważne, ważniejsza jest całość i ocalenie systemu w jego głównych twierdzeniach. Kalinnikow krytykuje totalny dualizm, na którym tak często skupiają swoją uwagę interpretatorzy; jego zdaniem prowadzi on do sprzeczności w systemie. Tymczasem z tego, że Kant odróżnia rzecz samą w sobie od zjawiska, nie wynika wcale, że są one całkiem oddzielne. Istotne jest zrozumienie rzeczy samej w sobie jako sumy wszystkich doświadczeń, które nie są w swojej pełni nam dostępne, a jednak zawsze są rzeczą dla nas⁴⁰, w tym sensie — według Kalinnikowa — zawsze powinno się zostawiać miejsce do rozwoju nauk, nie zakładając dogmatycznie prawdy absolutnej. Z tej perspektywy należy wykazać, że w filozofii krytycznej nie ma żadnego agnostycyzmu⁴¹. Kant mówi tylko o tym, że świat w całości ludzkich doświadczeń nigdy nie

³⁷ I. KANT: *Krytyka praktycznego rozumu*. Tłum. B. BORNSTEIN. Kęty 2015, s. 25.

³⁸ Л.А. Калинин: *Философская система...*, s. 7.

³⁹ Л.А. Калинин: *Интерпретация...*, s. 88.

⁴⁰ Zob. Л.А. Калинин: *Понятия „вещь вообще” и „вещь в себе” и их роль в системе кантовского „критицизма”*. „Кантовский сборник” 10, 1985, s. 4.

⁴¹ Zob. Л.А. Калинин: *Интерпретация...*, s. 89.

jest dany, lecz odkrywa się zawsze jakiś jeden odcinek jego rzeczywistości (zjawisko). Co do sprzeczności, które Kalinnikow proponuje pominąć, uznając je za pewne aksjomaty, to wymienia on kwestię statusu „form apriorycznych wszystkich rodzajów”⁴². Czy są one wrodzone? Jedyne, co można stwierdzić, to to, że należą do rodzaju ludzkiego i wynikają z transcendentności podmiotu poznającego⁴³. Ten problem trzeba pozostawić otwarty i nierozstrzygnięty na poziomie aksjomatycznym.

3. **Zasada możliwej ironii** w budowie tekstu. Ironia w filozofii krytycznej występuje w tych miejscach, gdzie Kant dotyka kwestii teologicznych albo wyraźnie kontrowersyjnych tematów politycznych. Ironia występuje we wszystkich *Krytykach*... i artykułach, najbardziej klarownym przykładem jest artykuł *Koniec wszystkich rzeczy*⁴⁴. Bez zasady możliwej ironii „nie jesteśmy w stanie wprowadzić bezsprzecznie do systemu postulatów rozumu praktycznego. Całościowy charakter systemu wymaga nadania im sensu twierdzeń filozoficznohistorycznych, a nie teologicznych”⁴⁵.

4. **Zasada odosobnienia (czystości) i systemowości** — najlepiej określił ją Kant w *Krytyce czystego rozumu*. „Jest rzeczą nadzwyczaj ważną, by poznania, które co do swego rodzaju i pochodzenia odróżniają się od innych, odosobnić i starannie zapobiec temu, żeby nie spływały w jedną mieszaninę z innymi, z którymi zwykle łączą się w zastosowaniu”⁴⁶. Za przykład tak rozumianego *odosobnienia* można podać Kantowskie rozróżnienie na to, co czyste, i to, co empiryczne. Odosobnienie szczególnie ważne jest przy użyciu kategorii czystego intelektu, „należy ocenić jego własną wartość i wpływ”⁴⁷. Przy pomocy tej zasady Kant rozróżnił moralność jako moralność czystą oraz obyczaje. W filozofii krytycznej mówi się o czystym rozumie teoretycznym (któremu odpowiada władza poznawania), czystym rozumie praktycznym (władza pożądania), o czystej refleksyjnej władzy sądenia (władza rozkoszy i przykrości) itd.⁴⁸. Wszystkie te podziały mogą wydawać się oczywiste, lecz często pomija się je ze względu na wysoki poziom ich abstrakcyjności. Za najbardziej znany przykład takiego odosobnienia można uznać oddzielenie (odosobnienie) czystego intelektu od rozumu spekulatywnego z jego zapędami metafizycznymi. Wszystko w obrębie

⁴² Л.А. Калинин: *Интерпретация...*, s. 89.

⁴³ Zob. *ibidem*.

⁴⁴ I. KANT: *Koniec wszystkich rzeczy*. Tłum. M. ŻELAZNY. W: I. KANT: *Dzieła zebrane*. T. 6. Red. M. JANKOWSKI i in. Toruń 2012.

⁴⁵ Л.А. Калинин: *Интерпретация...*, s. 89.

⁴⁶ I. KANT: *Krytyka czystego rozumu...*, s. 614 (A842 B870).

⁴⁷ *Ibidem*.

⁴⁸ Л.А. Калинин: *Философская система...*, s. 11—12.

systemowości musi być uporządkowane przez *odosobnienie* od siebie pojęć i zakresu ich działania.

5. Poprzednia zasada odosobnienia i systemowości wiąże się w sposób nierozłączny z zasadą **celu ostatecznego** i **zasadą historyczności** (6). Cel ostateczny jest celem systemu idealizmu transcendentального, polega na dążeniu do dobra powszechnego, królestwa celów, do realizacji ideału państwa. Jest to pewne założenie aksjologiczne, bez którego system nie da się pomyśleć. Jest to też pewien ideał, zgodnie z którym postępowanie wszystkich ludzi wraz z państwem trzeba ukierunkować zgodnie z zasadami prawa moralnego. Cały system musi być ukierunkowany na ideał: państwa, moralności i nauki. „Cel ostateczny — jest dostrzeganym horyzontem *historii*, oddalającym się w miarę zbliżenia się do niego”⁴⁹. Historia jest rozwojem ku nieskończoności, jest komplikacją ilościową, ale nie postępem, ponieważ postęp w historii dla Kanta odbywa się tylko w obszarze rozumowym, czyli moralnym, w sensie jakościowym. Według Kalinnikowa prymat rozumu praktycznego świadczy o historyczności myślenia Kanta⁵⁰.

6. **Zasada historyczności** myślenia jest ściśle spleciona z zasadą celu ostatecznego (5), tak samo jak z następującą po niej **zasadą otwartości systemu**⁵¹ (7). Samo dążenie do celu jest historią, bez celu nie ma historii, a bez historii cel nie ma sensu. Celem jest wieczny pokój, państwo moralne, rozwój nauk; ważniejszy jednak według Kanta jest rozwój ludzkości w sensie moralnym.

7. Zasada celu ostatecznego (5) wymaga **zasady otwartości systemu**, polegającej na uznaniu systemu za otwarty na rozwój nauk, co z kolei pozwala na ulepszenie systemu i otwiera możliwości wewnętrznej przebudowy systemu. Zdaniem Kalinnikowa, system krytycyzmu demonstruje możliwości wewnętrznej przebudowy, świat rzeczy samych w sobie jest rozwijającym się światem zjawisk⁵², przez co nauki też mogą się rozwijać. Otwartość systemu jest powiązana z pojęciem rozwoju organicznego, o którym pisałem wyżej przy okazji prezentacji zasady całości organicznej (1). W rozdziale *Krytyki czystego rozumu* zatytułowanym *Architektonika czystego rozumu* Kant rozważa możliwości systemu, a samą architektonikę nazywa sztuką tworzenia systemów. Możliwość systemu jest rozważana u Kanta jako pewna idea. Idea jest pojęciem „rozumowym formy całości”⁵³. „Całość [...] może wprawdzie wzrastać wewnętrznie (*per itus susceptionem*), ale nie ze-

⁴⁹ Ibidem, s. 12.

⁵⁰ Ibidem, s. 13.

⁵¹ Ibidem, s. 12.

⁵² Ibidem, s. 13.

⁵³ I. KANT: *Krytyka czystego rozumu...*, s. 609 (A832 B860).

wnętrznie (*per appositionem*), jak ciało zwierzęce, którego wzrastanie nie dodaje żadnego członka, lecz bez zmiany proporcji czyni dla jego celów każdy jego człon silniejszym i dzielniejszym⁵⁴. W tym fragmencie ukazana została możliwość wewnętrznego wzrostu systemu jako otwartego według pewnej idei, sam rozwój systemu czyni tę ideę wyraźniejszą i bardziej dostosowaną do swoich celów.

8. Zasada historyczności i celu ostatecznego są nieodłączne od **zasady działalności**. Sens tej ostatniej właściwie jest odpowiedzią na Kantowskie pytanie — „czym jest człowiek?”. Działalność ludzka jest kluczowym tematem filozofii krytycznej, działalność ta zawsze jest nastawiona na coś, w ten sposób kluczowe jest zrozumienie celu, ustanowienie takiego celu należy do sfery aksjologicznej. Aby zrealizować cel należy przyjąć pewne założenia (ograniczenia) w poznaniu, po to by stać na twardym gruncie, który umożliwiłby dyskurs naukowy. Stanowią więc one sposób i metodę do osiągnięcia celu, są one „praktyczną, albo prakseologiczną czynnością⁵⁵. Tak rozumiana działalność człowieka zawiera trzy momenty: „1) cel; 2) warunki przedmiotowo-materialnego środowiska, w którym realizowany jest cel; 3) sposób lub środki do realizacji celu⁵⁶. Każda z trzech Kantowskich *Krytyk* odnosi się do jednego z tych momentów, czytając jedną, trzeba pamiętać o wszystkich trzech momentach.

9. Zasady działalności nie da się pomyśleć bez **zasady transcendentalizmu**. To, co jest transcendentalne, jest także uniwersalne, to znaczy konieczne i powszechne. Poza tym, że najczęściej mówi się o transcendentalnym poznaniu, przywołując *Krytykę czystego rozumu*, Kalinnikow zwraca uwagę na inny ważny problem, a mianowicie na powszechność dla wszystkich ludzkich podmiotów, a konieczność jako warunek ludzkich relacji, *działalności* (poznania i samorealizacji). W miejscach, w których Kant używa określeń „powszechne” i „konieczne”, należy to rozumieć jako „w ogóle dla wszystkich ludzi bez wyjątku”. Mówiąc o formach transcendentalnych lub przed-doświadczalnych, warto zaznaczyć, że są to formy rozumu w ogóle, tzn. kategorie i predykabilia, idee rozumu *in concreto*. W tym sensie transcendentalne są także aprioryczne formy naoczności — czas i przestrzeń, ponieważ służą rodzajowi ludzkiemu. Nie można mieszać tego, co jest transcendentalne i aprioryczne, ponieważ poznanie transcendentalne jest poznaniem warunków *a priori*⁵⁷. Poznanie transcendentalne pozwala odróżnić poznanie empiryczne od apriorycznego oraz wskazać sposób ich

⁵⁴ Ibidem, s. 609—610 (A833 B861).

⁵⁵ Л.А. Калининков: *Философская система...*, s. 14.

⁵⁶ Ibidem, s. 13.

⁵⁷ O. HÖFFE: *Immanuel Kant...*, s. 69.

stosowania⁵⁸. Temu właśnie poświęcona jest cała *Krytyka czystego rozumu*. Przy czym nie można zapominać o prymacie rozumu praktycznego, który według Kalinnikowa „odgrywa dla zrozumienia transcendentności decydującą rolę”⁵⁹. W ten sposób relacje międzyludzkie stanowią „tajemnicę transcendencji”⁶⁰.

10. **Zasada jedności świata.** Przedstawiając swoją ostatnią zasadę, Kalinnikow zaczyna od tego, że zwykle traktuje się system Kanta jako dualistyczny, a zapomina się o człowieku, mediatorze znajdującym się pomiędzy światem zjawisk a światem rzeczy samych w sobie (człowiek i ujawniony przez niego świat, świat-mediator). Wracając do teleologii, która pełni rolę łącznika wszystkich *Krytyk*, Kalinnikow pisze, że metoda teleologiczna jest spontaniczna, więc działanie jej też jest spontaniczne, samą spontaniczność uznaje za konieczną. W ten sposób, przyroda zdeterminowana (w *Krytyce czystego rozumu*), zostaje uznana za „szczególny przypadek metody teleologicznej”⁶¹. „System Kanta na podstawie wszystkiego, co zostało powiedziane [wcześniej — P.B.], należy uznać za *monodualistyczny*, lub nawet *monotriadystyczny*, jeżeli wziąć pod uwagę podział świata, po pojawieniu się człowieka, na świat zjawisk i świat rzeczy samych w sobie: pomiędzy człowiekiem i rzeczami samymi w sobie pojawia się świat-mediator (ujawniony przez człowieka świat)”⁶². Słowa „po pojawieniu się człowieka” odsyłają do późniejszych prac Kanta o historii, gdzie Kant przedstawia początek ludzkiej wolnej woli jako porzucenie instynktu zwierzęcego. Są to prawdziwe narodziny ludzkiego rozumu. Myślenie o nim w kategoriach antropologizmu jest pomysłem późnego Kanta, wnioski płynące z poprzednich trzech Kantowskich pytań, które odnoszą się do trzech poszczególnych *Krytyk*, sprowadzają się do jednego i fundamentalnego pytania — czym jest człowiek? Owo pytanie domyka system i chroni go przed ingerencją z zewnątrz. Oznacza to, że człowiek jest odpowiedzialny za stan ludzkiego świata zjawisk (świat ujawniony). Stan świata zjawisk jest wiedzą dostępną, ogólnoludzką, jest stanem harmonii pomiędzy ludzkością i przyrodą⁶³. Świat rzeczy samych w sobie stanowi przedmiot, przedmiot tajemniczy, niepoznawalny w sumie swoich doświadczeń. Świat rzeczy samych w sobie

---

⁵⁸ Ibidem.

⁵⁹ Л.А. Калининков: *Философская система...*, s. 16.

⁶⁰ Ibidem.

⁶¹ Ibidem.

⁶² Ibidem.

⁶³ Zob. Л.А. Калининков: *Является ли трансцендентальный идеализм трансцендентальной антропологией?*. W: *Трансцендентальная антропология и логика. Труды международного семинара «Антропология с современной точки зрения» и VIII Кантовских чтений*. Red. В.Н. Брюшинкин, Kaliningrad 1991, s. 34.

należy cały czas ujawniać w jego nieskończoności. Przyroda jest pośrednikiem pomiędzy podmiotem a światem rzeczy samych w sobie. W efekcie *działalności* człowieka otwiera się ona przed nim, a to powoduje komplikacje w świecie nauk nie tylko teoretycznych, lecz także stosowanych. Co jednak oznacza temat słowotwórczy *mono-? Mono* — oznacza świat jako całość. Przyrodę ukazującą swoją strukturę dopiero w spontanicznym (samorzutnym) myśleniu. Takie myślenie przyczynia się do rozwoju całego rodzaju ludzkiego, który jest powiązany z umiejętnością posługiwania się rozumem, „co w końcu doprowadza do pojawienia się filozofii, a tym samym filozofii «krytycznej», kiedy zostaje wyjaśnione, że z pojawieniem człowieka w świecie, świat ten dzieli się na trzy części: 1) na ludzkość, 2) na przyrodę, 3) rzeczy same w sobie”⁶⁴. Nie powtarzając tego wszystkiego, co już zostało powiedziane, Kalinnikow dochodzi do wniosku, że to człowiek określa przyrodę, tym samym stwarza ją dla siebie, człowiek zaś tworzy społeczeństwo i to on także tworzy Boga⁶⁵.

3

Użyteczność wspomnianych zasad można sprawdzić tylko w praktyce. Dla rosyjskiego myśliciela pytanie o system nie straciło ważności. Rodzi się on powoli, rozrastając się od wewnątrz (organicznie). Najpierw pojawia się *Krytyka czystego rozumu*, której celem jest uzasadnienie nauki, później dzieła z zakresu filozofii praktycznej, normujące postępowanie i działalność ludzką, na koniec powraca element spajający — rozwinięta w *Krytyce władzy sądzienia* metoda teleologiczna. Wprawdzie znajdowała się ona już *implicite* w *opus magnum* Kanta. Metodę tę Kalinnikow określa jako „nogi”, które stanowią podłoże warunkujące cały system i niedopuszczające do jego rozpadu⁶⁶. Bez metody teleologicznej pomiędzy rozumem teoretycznym a praktycznym pojawiłaby się przepaść nie do pokonania. Przy takiej interpretacji wszystko to, co jest sprzeczne w systemie, należy pozostawić na poziomie aksjomatycznym jako nierozstrzygnięte dla zachowania całości. Dopiero po tym jak całość zostanie wyjaśniona, można

---

⁶⁴ Ibidem, s. 36—37.

⁶⁵ Zob. ibidem, s. 38.

⁶⁶ Zob. Л.А. КАЛИННИКОВ: *Интерпретация...*, s. 86.

powrócić do ponownego rozstrzygnięcia elementów sprzecznych, co jest zgodne z intencją samego Kanta, który chciał, żeby jego system zawsze był krytykowany od wewnątrz.

Z tego punktu widzenia wyjście poza system jest jego wypaczeniem. Niezrozumienie systemu jest sprzecznością w głowie interpretatora. W konsekwencji nie jest możliwy żaden neokantyzm jako kontynuacja systemu, który przez Kalinnikowa zostałby określony jako neofichteanizm. Rosyjskiemu myślicielowi można więc zarzucić tylko to, że nie proponuje myślenia zgodnego z duchem filozofii Kanta, lecz z jego literą, co zarzuca mu właśnie inny kantoznawca, rosyjski badacz neokantyzmu, Włodzimierz N. Biełow w artykule napisanym z okazji jubileuszu osiemdziesiątych urodzin kaliningradczyka⁶⁷. Zdaniem Biełowa, podejście przedstawione powyżej jest właściwe dla systemu heglowskiego — „skończonego, zamkniętego, zawierającego wszystkie swoje idee i zasady wewnątrz siebie”⁶⁸. Biełow próbuje również pokazać, że przedstawiona przez Kallinikowa ocena neokantyzmu jako monizmu bądź neofichtenizmu nie daje się zastosować do przynajmniej w przypadku Cohena i całej szkoły marburskiej⁶⁹.

Kalinnikow jest rzecznikiem i obrońcą czystości w Kantowskim systemie, choć sam nie zdołał opracować takiego systemu i wykazać, że filozofia transcendentálna tworzy tego rodzaju system. Z jednej strony, jak doskonała nie byłaby interpretacja, zawsze zostanie ona tylko interpretacją. Zasady przedstawione powyżej są przesłankami do interpretacji systemu, a nie samym systemem. Z drugiej strony, wyinterpretowanie takiego systemu (z uwzględnieniem wszystkich zasad i zastrzeżeń Kalinnikowa) wydaje się olbrzymim przedsięwzięciem, z którym zmagają się badacze na całym świecie już niejedno stulecie, co oczywiście nie oznacza, że taka interpretacja nie jest możliwa. Filozofię samego Kanta, według typologii myślenia Nicolaia Hartmanna, należałoby, być może, jednak uznać za systematyczną (problemową)⁷⁰. Dokonana przez Kalinnikowa interpretacja myśli Kanta, jeśli poddać ją głębszej refleksji i ocenie, wcale nie musi temu przeczyć, ponieważ także w jego tekstach zawsze rozpatruje się tylko kilka aspektów filozofii Kantowskiej. Natomiast sam system, którego doszukuje się kaliningradczyk u Kanta, pozostaje raczej ideałem. Powinno się do niego dążyć, zakładając go jako normę idealną, natomiast zasady mają posłużyć za normę praktyczną.

⁶⁷ Zob. В.Н. БЕЛОВ: *Наши разногласия: к юбилею ведущего кантоведа современной России*. „Кантовский сборник” nr 2, 2016, s. 10—15.

⁶⁸ Ibidem, s. 11.

⁶⁹ Ibidem, s. 11—15.

⁷⁰ Zob. N. HARTMANN: *Myśl filozoficzna i jej historia*. W: *Myśl filozoficzna i jej historia*. Systematyczna autoprezentacja. Tłum. J. GAREWICZ. Toruń 2004, s. 15.

Bibliografia

- БЕЛОВ В.Н.: *Наши разногласия: к юбилею ведущего кантоведа современной России*. „Кантовский сборник”, 2016, nr 2, s. 10—15.
- БЕЛОВ В.Н.: *За чистоту кантовского наследия*. „Кантовский сборник”, 2011, nr 2, s. 7—10.
- HARTMANN N.: *Myśl filozoficzna i jej historia*. W: *Myśl filozoficzna i jej historia. Systematyczna autoprezentacja*. Tłum. J. GAREWICZ. Toruń 2004.
- HÖFFE O.: *Immanuel Kant*. Przeł. A. KANIOWSKI. Warszawa 1995.
- КАЛИННИКОВ Л.А.: *Системность КЧР и система Канта (I)*. „Кантовский сборник” 2015, nr 3, s. 7—21.
- КАЛИННИКОВ Л.А.: *Философская система Канта и принципы её интерпретации*. „Кантовский сборник” 2014, nr 3, s. 7—18.
- КАЛИННИКОВ Л.А.: *О необходимости переоценки неокантианства в свете современной интерпретации системы И. Канта*. W: *Неокантианство немецкое и русское: между теорией познания и критикой культуры*. Red. И.Н. ГРИФЦОВА, Н.А. ДМИТРЕВА. Moskwa 2010, s. 56—66.
- КАЛИННИКОВ Л.А.: *Иммануил Кант в русской поэзии (философско-эстетические этюды)*. Moskwa 2008.
- КАЛИННИКОВ Л.А.: *Кант в русской философской культуре*. Kaliningad 2005.
- КАЛИННИКОВ Л.А.: *Является ли трансцендентальный идеализм трансцендентальной антропологией?* W: *Трансцендентальная антропология и логика. Труды международного семинара “Антропология с современной точки зрения” и VIII Кантовских чтений*. Red. В.Н. БРЮШИНКИН, Kaliningrad 1991, s. 26—41.
- КАЛИННИКОВ Л.А.: *Интерпретация и принципы*. „Кантовский сборник” 1989, nr 14, s. 81—90.
- КАЛИННИКОВ Л.А.: *Категорический императив и телеологический метод*. „Кантовский сборник” 1988, nr 13, s. 25—38.
- КАЛИННИКОВ Л.А.: *Понятия „вещь вообще” и „вещь в себе” и их роль в системе кантовского „критицизма”*. „Кантовский сборник” 1985, nr 10, s. 3—11.
- КАЛИННИКОВ Л.А.: *„Критическая” рефлексия как гносеологическое средство*. „Кантовский сборник” 1984, nr 9, s. 13—19.
- КАЛИННИКОВ Л.А.: *Проблемы Философии истории в системе Канта*. Kaliningrad 1978.
- KANT I.: *Koniec wszystkich rzeczy*. Tłum. M. ŻELAZNY. W: *I. KANT: Dzieła zebrane*. T. 6. Red. M. JANKOWSKI i in. Toruń 2012.
- KANT I.: *Krytyka czystego rozumu*. Tłum. R. INGARDEN. Kęty 2001.
- KANT I.: *Krytyka praktycznego rozumu*. Tłum. B. BORNSTEIN. Kęty 2015.
- KANT I.: *Krytyka władzy sądzenia*. Tłum. A. LANDMAN. Warszawa 1986.
- КОНЕВ В.А.: *Человек книги*. „Кантовский сборник” 2016, nr 2, s. 8—9.

Луговой С.В., Троцак А.И.: *Леонард Калининков: primum vivere, deinde philosophari*. „Кантовский сборник” 2006, nr 26, s. 6—22.

Луговой С.В.: *Очерк истории калининградского кантоведения*. „Кантовский сборник” 2005, nr 25, s. 143—173.